

indirilebilir. Semâhâne XIX. yüzyılda esaslı onarımlar ve yenilemeler geçirdiğinden önceki durumu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Semâhâne-mescid mekânının güneybatısına bitişik olan türbe 7,4 x 4,5 m. ölçüsünde dikdörtgen planlı bir yapı olup ortada basit tromplarla geçilmiş bir kubbe ile örtülüdür. Türbe, 5 m. açıklıklı, geniş basık bir sivri kemerle semâhâneye bağlanmıştır. Türbedeki duvar kalınlığı genelde 1 m. olup kalınlık doğu yönünde 1,35 metreye ulaşmaktadır. Mekân, batı ve güney duvarlarının ortasındaki beşik kemerli iki pencereden ışık almaktadır. Hamza Güner'e göre dergâhın bânisi ve ilk postnişini Celâleddin Ergun Çelebi ile oğlu Burhâneddin İlyas, Zeynüddin Çelebi, Sâkib Mustafa Dede, Kâmile, Hâce Fatma ve Havvâ hatunlar, şeyhlerden Mehmed Muhlis Çelebi, Ali Şâkir Çelebi ve İsmâil Hakkı Çelebi ile ailelerinden Mehmed ve Ebûbekir Çelebiler, Fatma ve Halime Meliha hanımlar gibi şahısların sandukaları buradadır. İki kademeli, piramidal çatılı türbe alaturka kiremitle örtülmüştür. Çok sayıda onarım geçirmiş olan türbenin mihrap nişi bulunmaması ve dikdörtgen planında mihrabın kıble yönünden hayli kaymış olması eski Hezâr Dînârî Mescidi olduğu rivayetiyle çelişmektedir.

1814'te Reîsülküttâb Galib Efendi, mevlevîhânenin bitişigindeki evi harem-selâmlık olarak şeyhlerin ikametine tahsis ettirmişti. Arşiv vaziyet krokilerine göre 1254 (1838) tarihli yenilemeden önce harem-selâmlık bölümünü, eski tekke kapısının sağındaki küçük hâmuşânın yanındaki harem kapısından girilen, geniş harem bahçesinin güneydoğusunda, yan yana uzun yamuk dikdörtgen planlı, kırma çatıyla örtülül iki mekân meydana getirmekteydi. 1838-1839 yıllarındaki yenilemede bu iki mekân yıkılıp yerlerine iki katlı büyük bir harem-selâmlık, kuzeye doğru birbirine bitişik matbah-ı şerif, helâ ve derviş hücreleri inşa edilmiştir.

İki katlı ahşap harem-selâmlık bölümü "L" şeklinde bir plana sahip, üst katın şeyhe tahsis edildiği eski tekke kapısının sağındaki küçük hâmuşâna bitişik bir kapıyla ulaşılan batı bölümünün selâmlığa, doğu bölümünün harem tahsis edildiği bir bölümlenme sergilemekteydi. Muhtemelen matbah-ı şerif ve derviş hücreleri gibi harem-selâmlık da 1887-1889 yenilemesinde farklı bir planda inşa

edilmişti. Harap durumda olan bu harem-selâmlık binası 1972'den sonra yıkılıp önündeki küçük hâmuşânla güneydeki eski tekke girişi kaldırılarak arsası park haline getirilmiştir.

Semâhâne ile birlikte II. Abdülhamid dönemindeki büyük onarımda değişik bir planla yeniden inşa edilen matbah-ı şerif ve derviş hücreleri birimi tekkelerin kapatılmasından (1925) sonra harap duruma gelmiş ve 1964 yılında onarılarak bazı iç değişikliklerle Kızılay aşevi haline dönüştürülmüştür. Dikdörtgen planlı bina güneydoğusundaki Eydemir Hamamı'na bitişik olarak inşa edilmiştir. Bugünkü durumda kâgir cephe yapıya, kuzey tarafa daha yakın olan kitâbesi sökülmüş beşik kemerli kapı ile ulaşılmaktadır. Yapı, taşkın profil ve kilit taşı yedi beşik kemerli pencereye ve binayı çepeçevre dolanan iki sıra silmeli taş saçağa sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Hatt-ı Hümâyun, nr. 48320-K (Kütahya'da müceddeden inşası tekmil olmayan mevlevîhânenin resm-i musattahıdır) ve Hatt-ı Hümâyun-M (Kütahya'da müceddeden inşa olunacak mevlevîhâne ebniyesinin resm-i musattahıdır) (H.1254 / M.1838-39); VGMA, *Mücedded Anadolu Deferi*, nr. 587, s. 109 vd.; *Tercüme Deferi*, nr. 1766, sıra 21, 102 vd.; Mevlânâ Müzesi Arşivi, Vakfiye, Berat sûretleri, nr. 51/44; nr. 51/29 (22 Kânûnuevvel 1327 / M. 1909); nr. 97/51; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 22-23; Sâkib Dede, *Sefîne*, I, 59-96; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 148-149, 226, 227; Hamza Güner, *Kütahya Camileri*, Kütahya 1964, s. 9, 10, 102; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 122-124; Mustafa Çetin Varlık, *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı*, Erzurum 1980, s. 112; Faruk Şahin, "Kütahya'da Çinili Eserler", *Kütahya: Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul 1981-82, s. 128; Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", a.e., s. 223-224, 347-354, 373-375, 630-636, 653-654; Hasan Özönder, "Kütahya Mevlevîhanesi", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhaneler Kongresi*, Konya 1993, s. 69-89; Ş. Barîhüda Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri* (doktora tezi, 2000), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 427-451, çizim XXV, 1-8, rs. XXV, 1-44; Sezai Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler* (doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 184-190; Kemal Özmen, "Kütahya'nın İncisi Dönenler Camii", *Nalburiye*, 22 Ağustos 1922, s. 159-161; Hamdi Aydın, "Kütahya'da İnanmalar", *TFA*, II/38 (1952), s. 597.

SEVGİ PARLAK – BARİHÜDA TANRIKORUR

KÜTAHYA ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

KÜTTÂB

(bk. KÂTİP).

KÜTTÂB

(کتاب)

Bazı İslâm ülkelerinde dinî ilkokullara verilen ad.

Mektep kelimesiyle eş anlamlı olan küttâb Osmanlılar'da mektephâne, mekteb-i sibyan, sonraları ise ibtidâî mektep ve ilk mektep gibi adlarla anılmıştır. Batılı yazarlar ise daha çok Kur'an okulu adını kullanmışlardır. Bu okulların tam olarak hangi tarihte ortaya çıktığı belli değilse de Emevîler ve Abbâsîler döneminden beri en yaygın temel eğitim kurumları olduğu bilinmektedir. Başlangıçta İslâmiyet'i yaymak için vazife gören ve farklı etnik grupları İslâm inancı ve hayat tarzıyla bütünleştirmede önemli rol oynayan bu kurumlar daha sonraki dönemlerde ağırlıklı olarak dinî kültürün muhafazasında etkin olmuştur. Köylerde, kasabalarda ve şehirlerde hemen her mahallede ihtiyaca göre bir veya birden fazla bulunan küttâblar, temel eğitimin gerçek bir mümin yetiştirme amacıyla da bağlantılı şekilde genellikle hocaları daha ileri seviyede eğitim veren bir camiye bitişik halde kurulur ve bazı dersler cami içinde yapılırdı. Küttâbların inşa masrafı gibi diğer harcamaları da ya bir vakıf yahut hayır severler veya bizzat öğrenci velileri tarafından karşılanırdı. XIX. yüzyıla kadar devlet bu kurumlara nâdiren müdahale ettiğinden okulların fizikî şartları, müfredat programları ve ücretleri aileler ve okul görevlileri tarafından belirlenirdi. Öğretmenlerin (müderres, müallim, hoca, müeddib, mektebdâr, molla) ücretleri aynı ya da nakdî olabilirdi. Bazı öğretmenler ise ücretsiz ders verirdi. Varlıklı ailelerin kendi çocukları için özel küttâblar kurdukları da olmuştur.

Çoğunlukla erkek çocukların eğitim gördüğü bu kurumlara zaman zaman kız öğrencilerin de alındığı, İran ve Hindistan'da görülen bazı nâdir örnekler dışında erkek ve kızların ayrı ayrı okutulduğu bilinmektedir. Bu okullar, öğrencilere başta okuma yazma ve basit hesap kuralları gibi temel eğitimin verildiği yerler olmasının yanı sıra aynı zamanda medresele hazırlık konumundaydı. Küttâblarda eğitim gören öğrencilerden başarılı olanlar medrese eğitimine devam edebiliyorlardı.

Küttâblarda belli bir yaş sınırlaması olmadığından çoğunlukla değişik yaş gruplarındaki öğrenciler aynı sınıfta, bazan da yaşlarına göre sınıflara ayrılarak ders görürlerdi. Beş-yedi yaşlarında eğitime başlayan ve dört-altı yıl eğitim gören öğrenciler cuma günü (Mağrib'de perşembe) hariç haftanın altı gününde güneşin doğuşundan batışına kadar tedrisata devam ederlerdi. Ancak devam zorunlu değildi. Ayrıca ramazan ayında ve bayramlarda okul tatil edilirdi. Küttâblara müslüman çocukları devam etmekle birlikte nâdiren de olsa gayri müslim çocuklarının da eğitime katıldığı görülmektedir.

Eğitim usulü öğretmenin sözlerini defalarca tekrar etme esasına dayanan ezberleme şeklindeydi. Müfredat Kur'an üzerine şekilleniyordu. Önce Kur'an'ın ilk sûresi olan Fâtiha, daha sonra 114. sûre Nâs ezberleniyor ve ardından en uzun sûre olan Bakara'ya gelinceye kadar sûreler ezberlenerek eğitim devam ediyordu. Müfredatta Arapça, gramer, hat ve şiir eğitimi de yer alıyordu. Başlangıçta özellikle dinî dersler Arapça verilmeye çalışıldığı için Arap olmayan memleketlerdeki çocuklar güçlük çekiyordu. Zamanla bu hususta farklı uygulamalar oldu ve Kur'an âyetleri Türkçe, Farsça, Urduca ve Malayca gibi dillerle açıklanmaya başlandı. Bu durum, daha çok modernleşmenin etkisi altında kalan şehir ve büyük merkezlerdeki küttâblarda yaygın olmasına karşılık uzak köylerdeki küttâblarda eğitim eski usul üzerinde devam ediyordu. XIX. yüzyılda yaygınlık kazanan yeni yaklaşımın temel sebeplerinden biri, küttâbların İslâm dünyasının pek çok yerinde yeni açılan yabancı okullar karşısında rekabet edebilmesi amacına yönelik olmasıdır. Nitekim küttâbların müfredatına modernleşme döneminde ana dili gibi ek dersler de ilâve edilmiştir. Zamanla yazma ve ezberleme yerine ders kitapları kullanılmaya başlandı. Ancak Kur'an ve Arapça, müfredatın temeli olmaya devam etti.

XX. yüzyılda İslâm dünyasında küttâblar, genellikle öğrencilerin dönemin yaygın ve resmî ideolojilerine göre eğitildiği kurumlar haline dönüştü. Sömürge durumundaki müslüman toplumlarda ise ya kapatıldı ya da müfredat tamamen değiştirildi. Yeni kurulan millî devletlerde bu okullar büyük oranda örgün eğitim sistemine dahil edildi. Çok az yerde geleneksel konumunu muhafaza ederek devam etmeye çalışan küttâblar Suriye ve Irak gibi ülkelerde zamanla önemsiz hale

geldi. Türkiye gibi laikliği resmen benimseyen ülkelerde ise tamamen ortadan kalktı. Tarih boyunca küttâblar ve onun devamı olan medreseler, değişik İslâm toplumlarında dinî anlayışın şekillenmesinde ve cihanşümül bir müslüman kimliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır (daha geniş bilgi için bk. *EP²* [İng.], V, 567-570; ayrıca bk. MEKTEP).

BİBLİYOGRAFYA :

E. W. Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1836, I, bl. 2; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 68-82; II, 383-397; V, 716; A. Shalaby, *History of Muslim Education*, Beirut 1954, s. 16-23; A. S. Tritton, *Materials on Muslim Education in the Middle Ages*, London 1957; A. L. Tibawi, *Islamic Education: Its Traditions and Modernization into the Arab National Systems*, London 1972; J. S. Szyliowicz, *Education and Modernization in the Middle East*, London 1973; Saïd İsmâil Ali, *Me'âhidü'l-terbiyyeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1986, s. 125-200; S. Khuda Bukhsh, "The Educational System of the Muslims in the Middle Ages", *JC*, I (1927), s. 442-472; Asadullah Kazimi, "Mektap Education in India", *Islam and the Modern Age*, II/2, New Delhi 1971, s. 57-73; L. Brunot, "Mektep", *İA*, VII, 652-655; J. M. Landau, "Kuttâb", *EP²* (İng.), V, 567-570.

JACOB M. LANDAU

KÜTÜB-İ ERBAA

(الكتب الأربعة)

İmâmîyye Şîasî'nin
dört temel hadis kitabı.

Kütüb-i erbaa Küleyni'nin *el-Kâfi*, Şeyh Sadûk'un *Men lâ yahduruhü'l-fakîh* ve Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Tehzîbü'l-ahkâm* ile *el-İstibâr* adlı hadis koleksiyonlarını ifade eder. İliki IV. (X.) yüzyılın ilk çeyreğinde, diğerleri Abbâsî Devleti içinde Şîî bir hânedan olan Büveyhîler döneminde telif edilen eserler başlangıçta siyasî otoritenin de desteğiyle meşhur olmuş, büyük ihtimalle VI. (XII.) yüzyıldan itibaren kütüb-i erbaa (veya yalnız el-erbaa) diye anılmaya başlanmıştır. Bu tabir, muhtemelen Ehl-i sünnet hadisçilerinin daha önce tamamladıkları *Kütüb-i Sitte*'ye alternatif olarak düşünülmüştür.

Sünneti "Hz. Peygamber ile on iki imamın söz, fiil ve takrirleri" şeklinde tanımlayan Şîa âlimleri İslâm'ın ilk asrından itibaren bunların yazılıp derlendiğini söyler. Hz. Ali dervindin itibaren başlayan yazım faaliyeti Zeynelâbidin, Muhammed el-Bâkır ve özellikle Ca'fer es-Sâdık zamanında sürdürülmüş, birçok âlim, önemli bir bölümü imamların sözlerinden oluşan hadis mecmuaları kaleme almıştır. On bi-

rinci imam Hasan el-Askerî'nin vefatına kadar (260/874) derlemelerin sayısı binleri bulmuş, bunların içinde her biri "asil" diye adlandırılan 400 derleme (el-usûlü'l-erbaa mie) kabul edilmiştir. Bazı müellifler sayının daha çok olduğunu, 400 aslı sadece Ca'fer es-Sâdık'ın talebeleri tarafından toplanan kitapların teşkil ettiğini, bazıları ise imamlar dönemindeki bütün rivayetleri içine alan kitapların 6600'ü geçtiğini belirtmiş, ancak kaynaklar bunları toplayan müelliflerden pek azının ismini zikretmiştir (*DİA*, XV, 38-39).

Kütüb-i erbaa şu kitaplardan oluşmaktadır: 1. *el-Kâfi* (*el-Kâfi ft 'ilmi'd-dîn* veya kısaca *el-Küleyni*). Küleyni (ö. 329/941), ilmî seviyesi ne olursa olsun herkesin Resûl-i Ekrem'den ve imamlardan gelen rivayetlere göre dinî ilimlerin bütün alanlarında yeterli bir esere sahip olması gerektiğini ve bu amaçla hazırladığı kitabını *el-Kâfi* diye adlandırdığını ifade etmekle birlikte (*el-Kâfi*, I, 8) bazı Şîî âlimleri (meselâ bk. Hânsârî, VI, 116), Küleyni'nin söz konusu çalışmasını tamamladıktan sonra gizli imam Mehdi el-Muntazır'a gösterdiğini, onun da kitabı beğenerek "Şîamıza kâfidir" dediğini, bu sebeple eserin bu isimle anıldığını belirtir. İki bölümden oluşan eserin *el-Uşûl mine'l-Kâfi* adıyla anılan ilk bölümü inanç, *el-Fürû' mine'l-Kâfi* isimli ikinci bölümü fıkıh konularına ayrılmıştır (bk. el-KÂFİ).

2. *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*. Şeyh Sadûk diye anılan İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö. 381/991) tarafından derlenen eser kısaca *el-Fakîh* diye de zikredilir. Müellifin mukaddimede belirttiğine göre Belh'te tanıştığı ve istişarede bulunduğu, Peygamber soyundan gelen Ni'me lakaplı Şerefeddin Ebû Abdullah kendisinden Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin, okuyanı doktordan müstağni kılan *Men lâ yahduruhü'l-fakîh* adlı eseri gibi, okuyanı amele yönelik konularda fakihe başvurmaktan müstağni kılabacak bir eser yazmasını istemiş, o da bu kitabını telif ederek *Men lâ yahduruhü'l-fakîh* ismini vermiştir (I, 2-3). Şeyh Sadûk eserini hazırlarken Hariz b. Abdullah es-Sicistânî, Ubeydullah b. Ali el-Halebî, Ali b. Mehziyâr el-Ehvâzî ve Hüseyin b. Saïd gibi Şîî âlimlerinin adlarını belirtmediği kitapları ile Muhammed b. Ahmed b. Yahyâ'nın *Kitâbü Nevâdiri'l-hikme*, Sa'd b. Abdullah'ın *Kitâbü'r-Rahme*, Muhammed b. Hasan b. Velid'in *el-Câmi*, Muhammed b. Ebû Amîr'in *en-Nevâdir* ve babası Ali b. Hüseyin el-Kummî'nin *er-Risâle* adlı eserlerinden faydalandığını be-